

С.М. Гунько

**ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
(ДО 100-РІЧЧЯ ВИДАННЯ 1-ГО ТОМУ
"ЗАПИСОК НТШ" У ЛЬВОВІ)**

У кінці XVIII ст. після зруйнування Запорізької Січі Україна була розділена між двома імперіями – Російською і Австро-Угорською. Так почалося покріпачення селян російськими імператорськими правителями з одного боку, а з другого – гноблення українського народу польською шляхтою. Накази Катерини II спрямовувалися на повне зросійщення українців: підкупленням старшини чинами і маєтками і водночас репресіями простого люду, російський імперський уряд намагався зрусифікувати український народ в політичному і культурному житті і примусити його забути свою історію.

А на значній частині правобережної України, особливо в Галичині, йшло тотальне ополячення народу. Польська мова запанувала у всіх державних і освітніх установах, зазвучала навіть в церковних проповідях.

Однак культурні здобутки в Україні в XVII-XVIII ст. не пройшли безслідно і проявили себе на початку XIX ст. І на заході, і на сході проростають нові паростки українського національного відродження. Творчість Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемівського – на сході, Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького – на заході знаменувала початок культурного відродження і становлення національної науки. А поява на українському національному ґрунті Богом посланого Україні світового генія Тараса Шевченка остаточно розвіяла будь-які сумніви щодо існування української мови, її літературного вираження, як і власне існування української нації.

Перші кроки відродження української культури зустріли важкі перешкоди з боку російського і австро-угорського урядів. Та задушити її ріст вже не можна було ніякими тортурами.

Свідоме українське громадянство знаходить шляхи налагодження культурних зв'язків між насильно роз'єднаними братами правобережної та лівобережної України. У 1848 році Галицько-Руська Рада у Львові заявила у своїй декларації про єдність ук-

раїнського народу на всіх його земельних просторах – і в Росії і в Австро-Угорщині.

На західних землях з'являються українські літературні видання, в яких друкуються твори Шевченка, Марка Вовчка, Куліша, Гребінки та інших видатних діячів Наддніпрянщини. Міцнішими стають особисті зв'язки українських діячів культури, розділених штучними державними кордонами.

Незважаючи на переслідування і репресії, в 40-80-х рр. XIX ст. прогресивна частина української інтелігенції об'єднується в наукові та літературні товариства для етнографічних досліджень, збирання пам'яток народної творчості, видання мовознавчих та літературних збірок. Одним з таких товариств стала "Руська трійця" М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького, що своїми українознавчими працями та етнографічними збірками започаткувала становлення національної науки. У 1848 р. у Львівському університеті створюється кафедра української мови і літератури.

Паралельно з подіями у Галичині національне відродження набирає сили і на українських землях, які входили до Російської імперії. Харківський і Київський університети стають науково-культурними центрами національного життя. Створюються наукові археологічні, географічні, медичні та інші товариства, які, хоч і не мали національного характеру, але об'єднували однодумців і були першими українськими науковими осередками.

Циркуляри міністра внутрішніх справ Росії (1863 р.) Валуєва категорично забороняли друкування українських книжок, навіть релігійного характеру. Імператор Олександр II у 1876 р. заборонив не лише видавати літературу українською мовою, але і ввозити її з-за кордону. Переслідування царським урядом всього українського, природно, приводило до звернення поглядів діячів української науки і культури на Галичину, де були кращі умови для легальної діяльності, свободи мислення.

У 1873 р. з ініціативи письменника та видатного діяча української культури Олександра Кониського на фонди, зібрані в основному придніпрянськими українцями, у Львові було засновано культурно-просвітницьке товариство імені Тараса Шевченка. Фундаторами товариства були член Кирило-Мефодіївського братства Дмитро Пальчиків, поміщиця з Полтавщини Єлисавета Милорадович – видатна представниця українського громадянства, Степан Качала – посол до Галицького сойму і державної Ради зі Львова. Завданням організації було "вспомогати розвою руської (малоруської) словесності". Статут товариства склали Д.Пальчиків та М.Драгоманів.

11 грудня 1873 р. Статут затвердило Галицьке намісництво у м. Львові. На зібраний фундаторський фонд було закуплено друкарню, яка почала працювати уже в лютому 1874 р.

На перших загальних зборах товариства, що зібралися в червні 1874 р., головою було обрано доктора Корнила Сушкевича, видавця першого повного "Кобзаря" Т.Шевченка (1867 р.).

Польський уряд спочатку недооцінював діяльність товариства, яке налічувало біля 30 членів, – більше прискіпливої уваги приділялося створеному у 1868 р. товариству "Просвіта", що проводило активну культурно-просвітницьку роботу серед українського населення. Тому товариство ім.Т.Шевченка мало можливість займатися видавничою діяльністю (особливо це було важко після Емського указу російського уряду про заборону друкувати та ввозити в малоросію українські книжки). До початку 1890 р. Товариство ім. Т.Шевченка видало близько 20 книжок.

Поступово товариство ім.Т.Шевченка почало формувати основні напрямки української науки. Його діяльність виражала стан розвитку українського національного наукового і культурного руху і було відповіддю на заборони і репресії, яких зазнавала українська культура у Російській імперії в 70-80-х рр.

У 1892 р. Товариство перетворюється у наукову установу з новим статутом. Воно стає першою всеукраїнською академією, яка згодом набула світової слави. Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) приймає чітку наукову структуру з історико-філософськими, філологічними та математично-природничими напрямками дослідження. З цього часу починає виходити основний друкований орган Товариства – "Записки НТШ".

Активну діяльність у Товаристві проводять такі всесвітньо відомі постаті, як Іван Франко, Богдан Лепкий, Іван Нечуй-Левицький, Микола Лисенко, Андрій Шептицький, Кость Левицький, Михайло Грушевський та багато інших. Виняткову роль у формуванні наукового статусу Товариства відіграв професор М.Грушевський (у 1894 р. він переїхав до Львова). За час його головування з 1897 по 1913 р. вийшло 112 томів "Записок" із усіх 155 томів, виданих до 1939 р.

У діяльності НТШ україномовна наука мала повноцінну структуру, була важливим елементом національної культури. Дійсними членами НТШ могли стати лише особи високої наукової кваліфікації, що підносило престиж Товариства у світовій науці. Так, дійсними членами Товариства були вчені світової слави - Ейнштейн, Планк, Манувр'є, Гільберт та інші.

Історичною заслугою НТШ є виведення національної науки за межі українознавства і вихід на світовий обрій фундаментальних наукових досліджень.

В період постійних переслідувань між двома світовими війнами, гострих репресій з боку польського, а пізніше радянського режимів Товариство протягом усієї історії своєї діяльності було єдиним вільним репрезентатором незалежної української науки в світі. Попри важкі умови НТШ організувало надзвичайно цінну бібліотеку – до 300 000 томів, в якій було зібрано майже всі українські видання і видання про Україну зарубіжних авторів.

З початком другої світової війни і окупацією Львова шовіністична більшовицька влада заборонила зв'язки НТШ з Центральними і східними землями України. З 24 дійсних членів НТШ, що перебували на території колишнього СРСР, 14 репресовано і доля їх невідома.

14 січня 1940 р. Наукове товариство ім. Т.Шевченка було ліквідовано. На примусово скликаних зборах голова товариства доктор професор Іван Раковський на знак протесту не був присутній. Доктор Роман Зубик, який голосував проти ліквідації, був арештований і згодом загинув в НКВД.

Частина дійсних членів, уникаючи репресій, виїхала в західні країни, де продовжувала свою наукову діяльність в заново організованих осередках. Умови праці НТШ в еміграції не давали можливості проводити велику наукову роботу. Територіальна розпорошеність вчених, слабка матеріальна база стали на перешкоді у роботі відновленого Товариства за межами України.

Однак Товариство, завдяки великому патріотизмові його членів, одержимості до українознавчих досліджень, і на вигнанні продовжувало існувати і проводити наукові дослідження. У США, Голландії, Франції, Німеччині та інших країнах організовані відділи і представництва НТШ.

З проголошенням суверенітету України в жовтні 1989 р. на організаційних зборах задекларовано відновлення діяльності НТШ у Львові. Прийнято новий статут Наукового Товариства ім.Т.Шевченка з урахуванням положень першого статуту Товариства від 4 липня 1874 р. та наступних змін до нього в 1909 р. і у діаспорі в 1949 та 1978 рр.

Так в Україні – суверенній незалежній європейській державі, повертаються до життя надбаня українського народу, збільшується його вклад у світову науку і культуру.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.92.